
Proměna Heideggerova pojetí vědy mezi spisy „Sein und Zeit“ a „Wissenschaft und Besinnung“

Jana Kružíková

Filosof Martin Heidegger bývá spojován s fenomenologickou filosofií, se zkoumáním otázek týkajících se lidské existence, pobytu. To je jistě pravda, především v ranném období byla pro Heideggera otázka po bytí a čase, temporalitě - ústředním tématem. Nicméně po obratu („Kehre“, asi r. 1936) se pro jeho filosofické myšlení stávají důležitými i další témata a motivy. My se zde budeme věnovat jeho pojetí vědy. Vědu Heidegger tematizoval především v souvislosti s technikou, zjednávaním (Gesteltem), myšlením, básněním. Teoretický přístup vědy stavěl proti praktickému přístupu naší každodenní zkušenosti či vůči bytostnému myšlení a básnění.

V svém raném (a zřejmě nejslavnějším) spise „Sein und Zeit“ (Bytí a čas) se Heidegger sice věnuje vědě spíše okrajově, nicméně stojí za to jeho způsob tematizování krize věd a teoretického přístupu zmínit; toto pojetí krize věd a teoretického přístupu navazuje na jeho chápání metod věd, které se objevilo už v jeho disertační a habilitační práci. V §3 Heidegger uvádí, že stanovení předmětných oborů věd vychází z naší každodenní předvědecké zkušenosti a že k pokroku ve vědách nedochází hromaděním výsledků, ale „tázáním po základní skladbě toho kterého oboru, jež je vyvoláno ponejvíce jako reakce na tuto narůstající znalost věcí. Vlastní „pohyb“ věd se odehrává v revizi těchto základních pojmů a úroveň určité vědy je dána tím, jak dalece je schopna krize svých základních pojmů.“ Abychom porozuměli těmto základním pojmům, museli bychom prozkoumat předmětné obory jednotlivých věd. Toto prozkoumání předmětných oborů věd je pro pochopení vědy podle Heideggera nezbytné a zásadně se odlišuje např. od logiky, která zkoumá vědy pouze co do jejich metody. Z výše uvedeného je zřejmé, že věda podle Heideggera souvisí s naší každodenní předvědeckou zkušeností. Tento motiv Heidegger rozvíjí a prohlubuje v §69b, kde se zabývá ontologickou genezí teoretického postoje. Teoretický postoj, teoretické bádání, vychází podle Heideggera z praktického postoje, z praktického obstarávání, z praktického zacházení se jsoucný, z používání příručních prostředků. Teoretický postoj vzniká podle Heideggera tak, že se obstarávání zdrží jakéhokoliv zacházení, zmizením praxe, čímž zbude pouze jakési prodlévání, „už jen hledění kolem sebe“. Toto Heideggerovo pojetí se částečně liší od běžného chápání vztahu mezi poznáním a zacházením s věcmi, jež navazuje na platónskou tradici. Podle Platóna je nejdůležitější pro poznávání vidění, nazírání, a jelikož naše vidění předmětů okolo nás předchází našemu zacházení se jsoucný, vnucuje se samozřejmě představa, že nejprve jsoucna poznáváme a až poté s nimi nějak zacházíme. Důvod, proč Heidegger uvedené pořadí obrací, vyplývá jednak z celkového pojetí jeho filosofie, která vychází od člověka, lidského pobytu, jenž nějak rozumí svému bytí, má zájem, „starost“ o své bytí, je povětšinou ve vztahu obstarávání k ostatním jsoucným, světu. Druhé opodstatnění je vyjádřeno v Heideggerově výrazu „praktické zvažování“: praktické zvažování má strukturu „jestliže-pak“ (jestliže má být to a to např. zhotoveno, použito, atd. je zapotřebí těch a těch prostředků, postupů, okolností, příležitostí...). K praktickému zvažování může docházet, i když zvažované není „na dosah“, takže při praktickém zvažování dochází k zpřítomňování jsoucna. Dosud jsme charakterizovali vznik teoretického postoje z hlediska pobytu (pobyt je schopen změny porozumění bytí, protože už svému bytí nějak rozumí a rozvrhuje se) a z hlediska časovosti pobytu (dochází při něm k zpřítomňování). Zbývá nám tedy popsat, co se při teoretickém postoji děje se jsoucný. Příruční jsoucna se při vyřazení zacházení mění ve výskytová jsoucna. U výskytového jsoucna se stává nedůležitým nejen jeho příruční charakter (k čemu jej užíváme), ale bezvýznamným se stává i jeho umístění, místo (žádné místo pro vědu není důležitější než jiné, žádné nemá zvláštní důležitost, všechny body prostoru jsou „rovnocenné“) a dochází i k znevýznamnění času, k omezení času pouze na přítomnost (ve vědě dochází stále k výše uvedenému zpřítomňování). Dalším důležitým rysem vědy, který Heidegger v §69b zmiňuje, je „tematizace“. Každá věda vždy totiž předpokládá určitý rozvrh skladby bytí jsoucna, jímž se zabývá a z něhož vyplývá, jakých metod a pojmového aparátu věda užívá. Toto rozvrhování, k němuž patří vymezení předmětné oblasti a používaných pojmů, nazývá Heidegger „tematizací“. Tematizace uvolňuje (prostorově i časově) jsoucno, takže se může „před-hodit“ čistému odkrývání, tzn. stát před-mětem, objektem: Tematizace objektivuje.

Shrneme-li výše uvedené, můžeme říci, že v raných dílech (a v prvé řadě v Bytí a čase) se Heidegger domníval, že věda je v krizi a že je možné ji prostřednictvím filosofie reformovat.

Po obratu („Kehre“), v pozdějších dílech spojoval Heidegger vědu většinou s technikou, nastavujícím zjednávaním (Gesteltem), s jistou obecnou situací člověka. Vědu tedy už nedával do souvislosti s lidským výkonem, ale spíše s technikou, u které je zřejmé, že funguje, takže v pozdních dílech Heidegger už o krizi nemluví, i když vedle kalkulačického, zpředměťujícího myšlení, které je charakteristické pro vědu (Betrachtung), staví zohledňující, smyslu dbající myšlení, zamýšlení (Besinnung).

Klíčem k pochopení tohoto posunu v Heideggerově myšlení nám může být jeho rozumění vědě, které nejzřetelněji představil ve své přednášce „Wissenschaft und Besinnung“ z roku 1953. Vědu v této přednášce vymezuje krátkou větou: „Věda je teorií skutečného“. Toto vymezení samozřejmě odpovídá běžné představě, kterou o vědě, jejím přístupu (teoretickém) i předmětu (pojednává o tom, co skutečně, opravdu je) máme. Toto vymezení však nejen definuje novověkou vědu, ale zároveň ukazuje, co bylo teorií, vědeckou metodou dříve a co bylo v dřívějších epochách předmětem vědy, oním „skutečným“ ve výše uvedené definici.

Zastavme se nyní u etymologií, které v této souvislosti Heidegger uvádí. Heidegger ve svých dílech opakovaně zdůrazňuje, že cílem jeho etymologií není jakási renesance antiky, uvádí, že mu nejde o pouhé zjištění starého a často už neužívaného významu slov s cílem užít je v nějaké nové terminologii, ale že mu jde o to zahlédnout s pomocí raného významu slova a jeho proměn věcnou oblast, v níž toto slovo promlouvá. Pokusme se nyní tedy ve stručnosti shrnout, jak se podle Heideggerových etymologií proměňovalo od antiky do současnosti rozumění tomu, co je teoretický přístup (theoria) a rozumění tomu, co je skutečným.

„Skutečné“ (Wirkliche) vyplňuje oblast působícího (Wirkenden), toho, co působí. Co znamená působit? „Působit“ (Wirken) znamená „dít“ (tun). „Dít“ (tun) patří k indogermánskému kmeni dhé; od kterého pochází také řecké thesis: kladení, umístění, postavení. Ale toto dění (Tun) není míněno pouze jako lidská činnost, lidská akce či aktivita, ale děním je např. i růst, vláda přírody (fysis). Teprve později se dostávají slova thesis a fysis do protikladu, původně však znamenala totéž: ze sebe něco před-ložit, něco sem-postavit, sem-při-nést a vy-nést, totiž do přítomnosti. Jestliže se toto zpřítomňování děje samo od sebe, přirozeně, od přírody, označuje se fysis; jestliže se na onom zpřítomňování podílí člověk, označuje se thesis. „Působit“ (Wirken) náleží k indogermánskému kmeni uerg, od kterého se odvozuje německé slovo „Werk“ (dílo) a řecké ergon. Avšak stále je nutné si uvědomovat, že podstatou Wirken a Werk není efficere a effectus ve smyslu efektu jakožto výsledku a kauzality, ale jejich podstatou je, že něco přichází stanout a spočinout do nezakrytosti. ergon je to, co přítomní (an-west), energeia znamená uchovávání se v dovršenosti přítomnosti, přičemž přítomností myslí Heidegger to, co vešlo do neskrytosti a zůstává v ní. Tento aristotelovský význam ergon a energeia se však v době římské proměňuje: římská autoři překládají a tzn. i myslí ergon z operation jako action a namísto energeia používají actus. Skutečným už tedy není cosi vnesené do přítomnosti a v ní setrvávající, ale výsledek jakési operation, následek jakési příčiny, kauzality. Od začátku novověku, od 17. století získává výraz „skutečný“ tentýž význam jako výraz „jistý“. Kdybychom chtěli detailněji porozumět této proměně skutečného, museli bychom sledovat proměnu významu slova „pravda“ (od řecké pravdy jako neskrytosti až po novověkou pravdu jako jistotu), který s proměnou skutečného úzce souvisí a jemuž se Heidegger věnuje ve svých jiných spisech. Pro nás je však důležité, že v novověku se jako skutečné člověku ukazuje před-mět (Gegen-stand, proti-postavení); předměty se nám ukazují v před-stavování (Vor-stellen). Abychom však pochopili, jak se přítomní stává předmětem představování, musíme spolu s Heideggerem sledovat, co znamená ve větě „Věda je teorií skutečného“ slovo „teorie“. Slovo „teorie“ pochází z řeckého slovesa theorein. Sloveso theorein vzniklo podle Heideggera spojením dvou slov: théa a hóráo. Théa je názor, vzhled, v němž se něco ukazuje (srov. Theater). Hóráo znamená něco vidět. Theorein je tedy théan hórán: náhled, v němž se přítomní ukazuje vidět a prostřednictvím takového vidění u něj jakožto vidoucí prodlévat. Obě kmenová slova theorein mohou mít však i jiný přízvuk: theá a óra. Theá je bohyně, kterou je pro Heideggera stejně jako pro Parmenida Alétheia, neskrytost. Alétheia překládáme latinským slovem „veritas“ a německým slovem „Wahrheit“ (pravda). Ora znamená čest a úctu, kterou vzdáváme. Theorein s tímto druhým čtením přízvuku je pak: opatrujícím zřením pravdy. Ať už čteme theorein prvním nebo druhým způsobem, je zřejmé, že oba způsoby mají mnoho společného. K význačnému významovému posunu však dochází už v římské době. Římané překládají theorein jako contemplari, theoria jako contemplatio, přičemž contemplari znamená: zařadit něco do určitého úseku a v něm ohradit a templum je překladem řeckého temenos. Temnein (sloveso, z kterého vychází substantivum temenos) ale značí: cosi oddělit, odříznout (nedělitelné je atmeton, a-tomon, atom). Římské contemplatio se od řecké theoria liší v tom, že se jedná o přihlížení zasahující, rozdělující. Německý překlad pro contemplatio je Betrachtung. Co znamená Betrachtung? Snažit se (trachten) je latinské tractare, pojednávat, zpracovávat; o něco usilovat (trachten) znamená: k něčemu se dopracovávat, sledovat to, klást mu nástrahy. Podle toho by teorie jako Betrachtung byla sledujícím a zajišťujícím zpracováním skutečného. Je-li však moderní věda jako teorie (jako Betrachtung) zpracováním skutečného, je to v rozporu s naší představou, že věda jakožto teorie je neúčelová, že se snaží skutečné jen pochopit, nezasahuje do něj. Jak je tedy možné, že věda jakožto teorie je zasahující a zpracovávající? Věda jako teorie ve smyslu zpracování, usilování je pro novověk charakteristická proto, že odpovídá tomu, co je v novověku skutečným. Skutečné má, jak jsme uvedli výše, v novověku předmětný charakter, a proto přístup vědy, tzn. teorie musí jsoouca vést k tomuto předmětnému charakteru, musí mít charakter před-stavování. Toto koresponduje samozřejmě s tím, co jsme u Heideggera sledovali už v rámci „Bytí a času“: Věda sleduje jsoouca (výskytová), která jsou vyjmuta z prostorové, časové i významové souvislosti (příručnosti) a „předhozena“, před-stavena, zpředmětněna. Ve vědě tedy skutečnost pouze nenahlížíme, ale musíme jsoouca zpředmětnovat, představovat. Každý v oblasti vědy se vyskytující nový jev je tak dlouho zpracováván, až se vpraví do dané předmětné souvislosti teorie. Zde je možné vidět určitou paralelu, souvislost Heideggerova pojetí vědy s moderní filosofií vědy, např. Kuhnem. Nicméně v mnohém se Heidegger od tehdejší filosofie vědy odlišuje, např. přechod od newtonovské k einsteinovské fyzice pro něj není pouhým přechodem od jednoho paradigmatu k jinému, ale má pro něj zásadnější význam, znamená totiž právě opuštění subjekt-objektové představy. Subjekt-objektový vztah totiž podle něj dospívá do stavu použitelnosti, objednávky, stavu „být na povel“ (Gestell): jsoouca už nejsou vnímána jako subjekty a objekty, ale jako zdroje, zásobárny použitelnosti a energie. Subjekt-objektový vztah se stává objednávací použitelností. Tento přechod od subjekt-objektového vztahu k tomu, že se nám skutečné dává jako zásobárna energie a použitelnosti, je důležitý nejen pro dějiny vědy, ale značí novou epochu v dějinách pobytu, člověka, protože znamená, že se skutečné, svět otevírá, odhaluje, dává člověku jiným

způsobem než dosud. Nicméně vidění skutečného jako předmětu i jako zásobárny energie, tzn. moderní novověká věda, má stále stejný svůj základní rys: skutečné se jí odkrývá, dává jen jedním způsobem (ať už je oním způsobem dávání předmětnost či použitelnost), věda má vždy stanoven určitý rozvrh jsoucna a z něj plynou metody, kterých užívá. Tato „dopředu-připravenost“ vědy v jistém smyslu omezuje, a proto stále hledáme k vědě alternativní přístup v umění či např. filosofii. Heidegger však v tomto období a v této souvislosti o filosofii nemluví, protože po svém obratu ztotožňuje filosofii s metafyzikou a vhodnou alternativou je pro něj spíše „Besinnung“. S překladem tohoto německého slova je však jistá obtíž, je možné je překládat např. jako: zamýšlení, zohledňování, dbání smyslu atd. Filosofie (či přesněji zamýšlení, Besinnung) a umění se od vědy liší tím, že nemají dopředu nic připravené, jsou čistým tvořením; necharakterizuje je metoda (methodos), ale cesta (hodos) a jejich smyslem je hledání a čistění této cesty.

Ve svých pozdních dílech se Heidegger už nedomníval, že je možné vědu pomocí filosofie „reformovat“, ale snažil se ukázat, že pohled vědy je omezený, protože je v jistém smyslu jednostranný a že k tomu, abychom zahlédli množství dalších způsobů, v nichž se nám to, co jest, může dávat, je třeba, abychom se navrátili k počátkům. Pomoci nám může rozhovor s řeckými mysliteli a básníky, který se děje nejčastěji formou bytostného myšlení (Besinnung) a básnění.

Heidegger, Martin. Sein und Zeit. Klostermann: Frankfurt am Main, 1997 (dále jen SuZ). Heidegger, Martin. Bytí a čas. oikoymenh: Praha, 1996.

SuZ, str. 8-11.

SuZ, str. 9.

SuZ, str. 357-364.

SuZ, str. 359.

podobně jako Husserl

Zmínky o vědě můžeme najít např. v těchto Heideggerových přednáškách: „Die Zeit des Weltbildes“, „Was ist die Metaphysik?“, „Das Ding“, „Die Selbstbehauptung der deutschen Universität“, „Wissenschaft und Besinnung“ (dále jen WuB), „Die Frage nach der Technik“ atd.

Krizis mimochodem původně neznamená jen špatnou situaci, ale obecně situaci, kdy je nutno se rozhodnout.

WuB, in: Heidegger, Martin. Gesamtausgabe, Band 7 (Vorträge und Aufsätze). Klostermann: Frankfurt am Main, 2000, str. 41-66.

např. Nietzsche II, in: Heidegger, Martin. Gesamtausgabe, Band 6.2 (Nietzsche II). Klostermann: Frankfurt am Main, 1997.

THEA s přízvukem nad „e“

THEA s přízvukem nad „a“

viz. např. „Frage nach der Technik“, in: Heidegger, Martin. Gesamtausgabe, Band 7 (Vorträge und Aufsätze). Klostermann: Frankfurt am Main, 2000, str. 9-40.

Jana Kružíková